

Je kjæm i fra Løten

Hvordan skulle vi tenke? Hvilken historie kan en kulturminneplan for Løten fortelle som ikke er fortalt før?

Vi startet i 2016. «Vi» i denne sammenhengen er administrasjonen i Løten kommune på Hedemarken og undertegnede som utførte registreringsarbeidet. Rundt 200 norske kommuner har eller er i ferd med å få en kulturminneplan. Løten er en av dem.

Simsalabim

«Et menneske skal ikke være alle steder fra. Et menneske skal være hjemmefra», skal Knut Hamsun en gang ha skrevet. Og en kulturminneplan handler om hjemstedet. Om minner, om tilhørighet og felles referanser. Hjemstedet kan være trylleformelen som får dører til å åpne seg, slik som da Edvard Munch på Ekely under krigen omsider satte porten på gløtt for medisinstudenten Håvard Torp da han kom med egg fra moren. «Je kjæm i fra Løten», skal Torp i sin fortvilelse ha ropt gjennom porten da Munch ikke ville gi seg til kjenne. Løten ble trylleordet som fikk Munch til å reagere. Derfor tittelen.

Sjur Harby
Kulturhistoriker, driver kulturavbedriften Disen Kolonial,
www.disenkolonial.no

sjur.harby@getmail.no

Løten

Løten kommune ligger mellom Hedemarken og Glåmdalen og grenser til kommunene Stange, Hamar, Ringsaker, Elverum og Våler. Vi er snaut 8000 innbyggere som er spredt ut over 369 kvadratkilometer, hvorav mye er skog og utmark. Best kjent er Løten kanskje for Loiten Brænderi, for Edvard Munch (fødested) og kanskje også for Aadals Brug Jernstøberi og Mekaniske Værksted.

Det pekuniære

Noen rammer fantes. Først og fremst lå det en begrensning i ressursene som ble stilt til disposisjon. Fra Riksantikvaren kom det 100 000 kroner, som på vei til Løten fikk følge av 100 000 kroner ekstra fra Hedmark fylkeskommune. Selv sørget kommunen for en betydelig egeninnsats.

Så var det tiden. Inntil to år var avsatt. Dette omfattet både planprogram og en ferdig kommunedelplan klar til politisk behandling. Hva mer? Bare kulturminner som kunne kartfestes, skulle med. Det vil si at den immaterielle kulturarven med noen unntak, altså den som blant annet omfatter håndverksteknikker, historie, tro, tradisjon, osv., ikke ble prioritert. Dessuten skulle den endelige planen ikke bare være et verktøy for planavdelingens saksbehandlere og kommunens folkevalgte,

men også til glede for innbyggerne. Det var ønskelig at vi skapte engasjement og forankring underveis i prosessen og gjerne litt næringsutvikling. Om mulig.

Elle melle ...

Så der sto vi. I utgangspunktet var det 10 000 års historie å øse av, altså måtte vi velge. Men for å kunne prioritere, må du først skaffe deg en oversikt. Den nasjonale kulturmin-

nedatabasen Askeladden og SEFRAK-registreringene ga selvfølgelig viktig kunnskap, det samme gjorde lokalhistorisk litteratur. Men var det den historien vi kjente fra før, det hastet mest med?

En kjøretur på kryss og tvers resulterte i den første erkjennelsen. Det fantes få autentiske eksempler på etterkrigstidens boligreising. Det manglet ikke på hus, men i de aller fleste tilfeller hadde de gjennomgått store endringer. Dette gjaldt både de såkalte svenskehusene, en type bolighus inspirert av prefabrikerte bolighus fra Sverige under og etter krigen, like mye som de senere kataloghusene. De var nesten ikke å oppdrive i original tilstand med farge, vinduer, ytterdører etc i behold. Sveitserstilen derimot, har opplevd en renessanse og er derfor bevart med mange representative eksempler, særlig som gårdsbygninger, men også som enkeltstående boliger. For å gjøre en lang historie kort satte vi oss ned og noterte noen stikkord om hva som skiller Løten fra nabokommunene. Hovedvekten ble lagt på den perioden hvor de kulturhistoriske registrene svikter mest, 1900-tallet. Vår nære fortid.

Hvordan lese?

Løten domineres fremdeles av primærnæringene jord- og skogbruk, av elvene som ga kraft til den tidlige industrireisingen, og jernbanen som fra 1862 knyttet Østerdalen til Hedemarken. Litt mer finmasket er de gamle veisystemene som enten forbinder seterområdene i fjellet med gårdene i bygda (nord-sør) eller skjærer gjennom kommunen fra mjøsområdet til glommadalføret (øst-vest). Industrien og kommunikasjonen førte tidlig til at nye impulser fikk innpass. Ikke bare ser vi det på sveitserstilens

utbredelse, men også på industriens nyvinninger som raskt påvirket moderniseringen av landbruket, skogbruket og den tidlige sosialomsorgen. Løten kunne i 1915 rose seg av å eie et av landets mest moderne gamle-hjem. Men industrialiseringen skapte også nye tettsteder, samfunnsklasser og politiske landskap som fremdeles består. I vår sammenheng betyr dette likevel først og fremst en rettesnor for hva vi skulle vektlegge. Altså, hvordan skulle vi lese utviklingen av det moderne Norge i Løten?

Sammen er vi sterke

En nøkkel er folkeopplysningstanken og gjennom den de mange organisasjonene som vokste frem nasjonalt og lokalt. I Løten førte det til at forsamlingshusene, sammen med skolene, både har hatt og fremdeles har en viktig funksjon i lokalsamfunnet. Så forskjellige anlegg som Ådalsbruk Arbeidersamfund, Bøndernes Hus og forsamlingslokalet Skjold er ikke bare bygningsmessig interessante, men representerer også viktige fortellinger om en nær fortid som økonomisk, kulturelt og politisk var turbulent og samtidig viktige forutsetninger for dagens demokrati og velferdsstat. Og i deres farvann populærkulturen. Dansebanene og festplassene som sammen med forsamlingshusene forble viktige møteplasser gjennom 1900-tallet.

Gjenbruk

Så er det industrien. Det blir ofte hevdet at Løten en periode figurerte som det største industristedet mellom Oslo og Trondheim. Først og fremst var det Aadals Brug Jernstøberi og Mekaniske Værksted grunnlagt allerede i 1842, men også bedrifter som Løiten Brænderi og Klevfos Cellulose & Papirfabrik bidro til statusen. Sistnevnte står relativt intakt som følge av

at fabrikken ble omgjort til museum i 1986. Men først og fremst innvarslet industrivirksomheten at nye tider var i anmarsj. Samfunnet rundt fabrikkene fikk urbane elementer. Tettsteder med gateløp som fikk bygninger på begge sider. Butikker og kafeer. Bank og telefonsentral. Forretningslokaler i første etasje og boliger i andre etasje. Nye samfunnsaktører, nye klasser. Handelsmenn og frelsesarmé. Verksteder og uthus i bakgårdene. Og da Aadals Brug brant ned i 1928 og ikke ble gjenreist, hva skjedde da? Det må ha blitt overflod av rimelige byggematerialer da den resterende bygningsmassen ble revet og solgt. Dører, vinduer, panelbord og hele hus ble gjenbrukt. Sikkert i uthus og bolighus mange steder i Løten, men særlig på Ådalsbruk. Derfor skiller uthusene seg her ut fra det du ellers finner i Løten.

Klassesamfunnet

En industriarbeider hadde større frihet enn en gårdsarbeider eller en husmann. I byene samlet de seg i egne bydeler, i Løten finner vi dem rundt fabrikkene, der også direktørene og funksjonærene slo seg til. Lavere lønninger enn andre industristeder ble kompensert med romslige muligheter for egen matauk. Dette førte i sin tur til at tettstedene i Løten har et glissent preg med mye rom mellom husene. Eiendomsstrukturen forteller på denne måten også om konkurransefordelene industrien her hadde i jakten på de beste arbeiderne. Og fremdeles kan du se den enkeltstående arbeiderboligen, leiekasernen, ingeniørboligen, direktørboligen og handelsmannens eiendom på Ådalsbruk.

Munch

Historien om Edvard Munch står sterkt i Løten. Men sporene? Gården Engelaug østre hvor han ble født en

desemberdag i 1863, er fremdeles lett gjenkjennelig med alle sin hus og er tatt inn i planen. Men hva ellers kan vi forbinde med ham? Vegen. Engelaugsgutua som han i voksen alder måtte gå for å ta seg fra Ådalsbruk stasjon til sine barndomsvenner på gården. På begge sider strakte jordene seg mot horisonten straks han hadde forlatt den lille husklyngen ved stasjonen. Himmelen, lyset, landskapet, luktene og stillheten er der fremdeles. Derfor la vi inn et godt rom rundt denne veien for at kommende generasjoner skal fornemme de samme inntrykkene som fikk en rastløs Munch til å føle seg hjemme.

Alt skal ikke med

I en virkelighet med prioriteringer utelot vi de arkeologiske kulturminnene med mindre de inngikk i kul-

turmiljøer som ble registrert av andre årsaker, slik som i Byhagan. Denne veistubben er trolig et av Løtens eldste og tidsdybden her er i seg selv et poeng. Grusveien strekker seg idyllisk et par kilometer gjennom jordbrukslandskapet fra kommunegrensen mot Stange til tettstedet Ådalsbruk. Langs veien passerer du husmannsplasser, steingjerder og store felt med gravrøyser, samt en av Løtens eldste gårder, By, hvor vi ikke bare finner en av de fineste rappede bygningene i kommunen, mens også en intakt kornmølle fra 1800-tallet. Har du øynene

med deg, ser du også Edvard Munchs fødested, Engelaug østre, og mot øst fabrikkpipene på Klevfos.

Til slutt

Kulturminneplanen for Løten er historien om et hjemsted i endring. Om lokalsamfunnets evne til å absorbere nye impulser og gjøre dem til sine. Kristningen, reformasjonen, industrialismen, sveitserstilen, jernbanen, krigen, privatbilismen, de sosiale reformene, de politiske ideologiene, forbildene og populærkulturen kom alt sammen utenfra, men i Løten gjorde vi det til vårt. 🌀